

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 4 . Sayı 7 . Bahar 2008

YÖNETİM YERİ:
Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe- ANKARA 06532
Tel: 0312 297 68 70 Faks: 0312 299 20 76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ctad.hacettepe@gmail.com
Tel: 0312 297 68 70/123

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi
06100, Sıhhiye, Ankara
Tel: 0312 310 9771

Basım Tarihi: 04 Şubat 2009

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı

Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

ERASLAN, Cezmi, II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı. *CTAD* Yıl 4, Sayı 7 (Bahar 2008), 11-22.

II. Meşrutiyet dönemi, hem Osmanlı devletinin son dönemi, hem de bütün Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bir yandan düşünce hayatında büyük gelişmeler yaşanırken diğer yandan, devletin Hristiyan unsurları yanında Müslüman bazı kesimleri de ayrılmışlardır. Özellikle Anayasa'da yapılan değişiklikler millet hâkimiyetinin gerçekleştirilmesi bakımından bir devrim niteliğindedir. Devlet kuvvetleri arasında ayırımın olması gerekmiş, ancak kuram ve uygulamanın uyumu için işbirliğinin şart olduğu da ifade edilmiştir. Hükümdarın yetkileri kısıtlanırken, meclisin devlet yapısında temel kurum hâline gelmesi parlamenter düzenin de başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuvvetler ayrılığı, Parlamentarizm, Millî egemenlik, II. Abdülhamid.

ERASLAN, Cezmi, Law and Separation of powers in the Parliament of Second Constitutional Period. *CTAD* Yıl 4, Issue 7 (Spring 2008), 11-22.

The second constitutional era had been a turning point both for the final period of the Ottoman Empire and for the whole Turkish history. While sweeping changes had been taking place at level of the intellectual thought, at the more practical level, disintegration of some of the Muslim and Christian elements of the empire has been experienced. Constitutional changes that took place during the period of the II. Constitution had revolutionary effects over the national sovereignty too. It was declared, by the constitution that, separation of the power of the state was necessary but, cooperation and cohesion is also essential for the working of the state organs in harmony. The constitution restricted the rights of the Sultan and brought the National Assembly to the forefront as the main working body of the state, which marked the beginning of the parliamentary regime.

Key words: Separation of powers, parliamentary regime, national sovereignty, Abdulhamid II.

Giriş

Osmanlı devlet adamlarının devleti mümkün olan en geniş sınır ve nüfus ile muhafaza etme gayretlerinin sonucu olarak son asırda çeşitli kanunlaştırma ve idarî düzenlemeler yapma çabası içinde oldukları malumdur. Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyetler bu meyanda dönüm noktalarını oluşturmuştur. Devletler arası siyasî münasebetlerde veya savaş meydanlarında başarısız sonuçlar alınırken fikir sahasında son derece hareketli ve verimli bir dönemin yaşandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bazı dönemlerde aydınların bürokratlarla, bazen de askerlerle işbirliği hâlinde merkezî otoriteyi idarî düzenlemeler yapmaya yönlendirdikleri görülmüştür. Bu hususiyet daha sonraki devlet yaşamında tabî bir anlayış şeklinde tezahür ederek milletin iradesinin devlet idaresine yansımaları zorlaştırmıştır. Ancak kadim devlet anlayışı gereği toplumun çoğunluğunun bu gayeyle öne çıkma gibi bir alışkanlığının olmadığı zeminde faydadan hâli olmadığı da kabul edilebilecek bir şeydir.

Meşrutiyetin ikinci defa ilânı ve 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğü girmesiyle Osmanlı devletinde gerek idarî ve siyasî, gerekse fikrî bakımdan çok farklı bir devrenin idrak edildiğini söylemek mümkündür. Devleti mevcut bütün unsurlarıyla bir arada tutmayı hedefleyen Osmanlıcılık düşünceinin yeniden kuvvet kazanmasına işaret sayılan yeni dönem bilakis devletin parçalanmasına, Müslim-gayrimüslim pek çok unsurun ayrılmasına şahitlik etmiştir. Siyasî kültürün gelişmesi bakımından çok önemli gelişmelerin yaşandığı II. Meşrutiyet dönemi çok partili seçimler ve seçimlerde partiler arası işbirliği gibi önemli adımların atıldığı, halka ulaşmak için siyasilerin her yolu denediği seçim kampanyalarına sahne olmuştur. Siyasî ve kültürel cemiyetlerin hızla çoğaldığı, fikir çalışmalarının arttığı bu dönemin tartışmaları Türk milletinin bundan sonraki modernleşme çabalarına ışık tutmuştur.

İdarî mahiyette gerçekteştirilen düzenlemelerin bir kısmı devlet anlayışında bir asır sonra dahi devam edecek olgunlukta ortaya çıkmıştır. Meclis-i Mebusan'ın birinci faaliyet yılında yaşanan siyasî olaylar çerçevesinde meclisin ve meşrutiyetin atlattığı tehlikeler muhalefetin neredeyse tek ideali haline gelen 'anayasanın yeniden yürürlüğe konması'nın mevcut hâliyle yeni dönemde yeterli olmayacağını milletvekillerinin büyük çoğunluğuna göstermiştir. Bu öğretici deneyimler üzerine Meclis, hükümetin harekete geçmesini beklemeden Anayasada milletin hukukunu garanti altına alacak, devlet yönetiminde *hâkimiyet-i millet* esasını hayata geçirecek düzenlemeleri gerçekteşirmiştir.

Ağustos 1909 Anayasa Düzenlemeleri

1909 yılındaki düzenlemelerle Kanûn-ı Esâsî'nin 21 maddesi değiştirilirken 119. madde kaldırılmış, üç yeni madde ilâve edilmiştir.¹ Değişikliklerle anayasanın esas yapısında bir değişiklik yapılmamış olmasına rağmen temel hak ve özgürlükler bakımından önemli ölçüde bir ilerleme sağlanmıştır. Meclis kendisini yeni bir anayasa yapmakla yükümlü görmemiş, sınırlı bir takım değişiklikler ile yetinmiştir. Ancak bu değişiklikler bile "1909 Anayasası" deyiminin ortaya çıkmasına yetmiştir.

Esas itibarıyla yapılan düzenlemelerin, hâkimiyet hakkını halka vermede büyük adımlar teşkil ettiğini ifade etmemiz gereklidir. Millet'in, hâkimiyetini kullanma vasıtası olan mebusların, Padişah tarafından atanan hükûmet üyelerinden, dolayısıyla yürütmeden önde gelmeleri, Meclis'in sistem içindeki gerçek yerini almasında bir dönüm noktasıdır. Böylece Meclis, normal zamanlarda kanun tekliflerini görüşüp karara bağlayan, ancak beğenilmediğinde ısrarcı olamayan, etkisiz bir müessese olmaktan çıkmış, milleti ve memleketi ilgilendiren hemen her hususta söz hakkı olan, sistemin en temel müessesesi haline gelmiştir.²

1876 Anayasası fiilî durumu kanunlaştırmakla yetinip tek adam otoritesini sağlamlaştırırken, son düzenlemeler ile devlet başkanı millet temsilcilerinin kararları için bir tasdik makamı konumuna getirilmiştir. Meclis'in itimadına sahip bir hükûmet ile parlamenter hükûmet tarzı kabul edilmiştir. Padişahın yetkileri de bakanlar kurulu tarafından kullanılacaktır.

Anayasa hukukçusu Okandan, 1876 anayasasının oluşumunda halkın ve temsilcilerinin katkısı olmadığını, doğrudan doğruya padişahın iradesine bağlı olarak oluşturulup kabul edilmesiyle ortaya çıktığını kabul ederek söz konusu metnin hukukî telakki açısından anayasa niteliği taşıyıp taşımadığı hususunun tereddütlü olduğunu belirtmektedir. Öte yandan II. Meşrutiyet'in ilânında ve anayasa değişikliklerinde "az çok geniş bir kütlenin gösterdiği reaksiyonun kazandığı muvaffakiyetle" gerçekleşen değişiklikler ile modern anlamda bir anayasa oluşturulmuştur. "II. Meşrutiyette millet'in müdahalesiyle, doğrudan doğruya millet temsilcilerinin faaliyetindedir ki 1293 anayasasında tesbit olunan esaslar, tesisi istenilen yeni siyasî ve hukukî düzenin icaplarına göre değiştirilmişlerdir."³ Millet'in bütünüyle olmasa bile bazı uzuvlarıyla hakların

¹ Söz konusu madde değişiklikleri için bkz. Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul, 2006, s. 94-97.

² Cezmi Eraslan, *Türkiye'de Demokratik Düşüncenin Gelişimi ve 1912 Seçimleri*, Prof.Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul, 2008, s. 705.

³ Recai G. Okandan, *Anıme Hukukumuzun Anabatlari*, İstanbul, 1968, s. 287.

alınması sürecinin içinde olması anayasa hukukçuları açısından önemli görülmüştür.

Yine bu değişiklikler sayesinde “Anayasa hukukumuzda fermân anayasa devrinin kapandığı”, milletle hükümdar arasında iki taraflı bir akit sonunda sözleşme olduğu ifade edilmektedir.⁴ Ancak Aldıkaçtı, yapılan düzenlemeleri sadece metin üzerinden değerlendirerek “Gülhâne Hatt-ı Hümayu’nu ile anayasa hukukumuzda ilk belirtileri görülen ve 1876 anayasasının konmasına kadar devamlı olarak laiklik ilkesinin gerçekleşmesine doğru yönelen gelişme durdurulmuş, geriye, 1839 öncesine dönülmüştür” hükmünü vermiştir. Padişahın “şer’î şerif hükümlerine riayet ve muhafaza” görevlerinin devleti teokratik statüye soktuğunu iddia etmiştir.⁵ Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, Osmanlı devlet yöneticileri için önceliğin kavramsal bir takım aşamaları yaşamaktan çok devletin mevcut nüfus ve sınırları ile muhafazasını sağlamak olduğudur. Bir yandan devletin bütün fertlerini “herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ-istisna Osmanlı tabir olunur” esasıyla eşit hak ve sorumluluk vererek kucaklarken diğer taraftan Padişahın halifelik dolayısıyla hâmilik vasfını vurgulayarak İslâm âlemine birlik mesajı verilmekteydi. Zira devletin gayrimüslim unsurları milliyetçilik akımlarının yoğun etkisi altında kopuş sürecini yaşamaktaydılar. Dolayısıyla devlet dahilde daha homojen bir dinî yapıya doğru giderken uluslar arası alanda da dünya Müslümanlarının desteğini önemli bir unsur olarak değerlendirebilirdi. Diğer taraftan padişahın kendisine verilen yetkileri doğrudan kullanma hakkının olmadığını, yürütme ve yargı lehine sınırlandırıldığını da dikkate almak gereklidir.⁶

Bu çalışmada Türk siyasî hayatı için bir dönüm noktası teşkil eden bu düzenlemelerin zeminini oluşturan Meclis’teki anlayışı ortaya koymaya çalışacağız. Kullanacağımız ana malzeme ise Meclisin yapılacak değişiklikleri tespit etmek, gerekçeleri ile ortaya koymak üzere görevlendirdiği Kanun-ı Esasî Encümeni’nin hazırladığı “Esbab-ı mucibe Layihası” olacaktır.⁷ Bu layihada sistemin unsurları hakkındaki görüşleri maddeler halinde ele almak konuyu anlaşılır kılacaktır.

⁴ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1982, s.70

⁵ Aldıkaçtı, *age.*, s. 71.

⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1992, s. 155; Aldıkaçtı da 1909 Kanun-ı Esasî’nde yürütme kuvvetini incelerken “parlamentar hükümet tarzı kabul edildiğinden” padişahın yetkilerinin güçlenmediğini ifade etmektedir ki, yukarıda eleştirdiğimiz hükmünü lâfzî manaya göre verdiği anlaşılmaktadır. Aldıkaçtı, aynı yer.

⁷ Encümen, Karesi mebusu Şefik Bey başkanlığında otuz mebusan oluşmaktadır. Üyeleri arasında Hüseyin Cahit, Seyit Bey ve Yusuf Kemal Bey gibi daha sonra da Türk siyasî hayatında etkili olacak isimler vardır. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi [MMZC]*, Devre I, İçtima senesi 1, Cilt 3, s. 3. MMZC’nin yalnızca I. Devresi (Sene 1, Cilt 3) kullanılmıştır, bundan sonraki atıflarda bu uyarı dikkate alınmalıdır.

Hükûmetin Gerekliliği

Layiha Encümeni, insanların aralarında sosyal münasebetleri düzenleyerek devamını sağlamak için hükûmetin varlığının zarurî olduğu tespiti ile başlamakta ve hükûmeti “istidâd-ı muhit ve zamana göre suver-i muhtelifeyi haiz bulunan bir kuvve-i nâzıma” olarak tarif etmektedir. Tarihin başlangıcından beri hükûmetlerin iki kısımda zuhur ettiğini, birinin “ahkâm ve muamelâtında keyfemettefak (her nasıl tesadüf ederse, keyfince) hareket ettiğini diğersinin yazılı olsun olmasın “bir kanun-ı mahsus” takip ettiğinin altını çizen Encümen, hükûmetin varlık sebebinin “muhafaza-i adlî intizamdan ibaret” olduğunu tespit etmektedir. Bu çerçevede keyfî hareket eden hükûmetin işinin “netâic-i nefsanîye belki harekât-ı hayvaniyeden başka bir şey olamayacağını ve isar-ı mezalime müncer” olacağı dolayısıyla devletlerin yaşamak için mutlaka bir takım kanunlar ve usûller geliştirdikleri değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Kanunların Mahiyeti ve Hedefi

Devlet idaresi için kanunların sadece yapılmış olması yetmez, yapılan kanunun bir takım özelliklere sahip olması gerekir ki başlıcası “hâlen ve istikbâlen levazım-ı hayatiye ve mekasıd-ı beşeriyeyi bihakkın ihtiva etmesi” ve uygulamada da o esastan sapmaya izin vermemek gereğidir. Bundan amaç ise toplumun “aza-yı müteväzineden mürekkep bir vücud-ı muntazam gibi fevâil ve kavabilinde vazâif-i müteakabile ve müteadile üzere müesses kuva-yı müteaddide ve müteväzineden mürekkep vahid-i muntazama irca olunmak iktiza eder” uyumlu bir birlik hâline getirilmesidir. Kısaca, toplumdaki fertlerin kabiliyetinden adalet üzere faydalanmak esasında eşit ve adil vazifeler yapmaları üzerine kurulan, kuvvetlerin uyumuyla muntazam işleyen bir varlık hâline getirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Dünya düzenin her zerresinin dahi öğrenme ve gelişme esasına tâbi olduğu gerçeğinin altını çizen komisyon, gerçekleştirmek istenilen eşitlik ve adaleti sağlayacak gizli ve aşikâr kanunların zamanla insanlar tarafından öğrenileceği iyimserliğini ifade etmiştir. Bu çerçevede ya sadece insan aklını ya da insan aklına yüksek hakikatleri öğreten ilahî hakikati esas alan veya bu ikisini birleştiren hükûmetler söz konusu olmuştur. Osmanlı devleti kuruluşundan beri ikinci grupta yer almıştır. Dayandığı İslâm şeriatı ise “akıl ve naklin netayic-i imtizaciyesine tevfiik hareketi”⁸ emretmektedir. Yani akıl ve inanç değerlendirmelerinin birleşmesinden çıkan neticeye göre hareket etmenin esas olduğu vurgulanmaktadır.

⁸ MMZC, s. 4.

Osmanlı Hükûmetinin Kanun Anlayışı

Osmanlı yönetimine esas olan İslâm hukukunda ise insanlardan her biri eşitlik üzere yaratılmış, “fıtraten alettesavi” ve birçok temel hukuka sahip oldukları gibi hem Allah hem de kul hukukuna riayet etmekle vazifelidirler. Bu şekilde fert “adeta bir kefalet-i müteselsileye merbut” ve bunu korumaya memur olduğu için her şahıs hem vazifeli ve hem de sorumludur.

Devlet Reisinin Konumu: Söz konusu karşılıklı sorumluluk her ferdin vicdanında samimiyetle olsa da bir kişinin bile yanlış sisteme zarar getireceğinden “vazife ve mesuliyeti efrada icrayı nezaretle, muhafaza-i şeriat, himaye-i madelet, hıfz-ı hudut, müdafaa-i husum (:hasımlar), izale-i şer ve fesad için icra-yı siyaset etmek” üzere bir görevliye ihtiyaç vardır. Görevi, “hâkimiyeti ümmet esasına müstenit olarak heyet-i içtimaiyeden mütenezzih bir kuvve-i nafizeye tefviz ve tevdi eylemek vücubunu” göstermiştir. Sosyal birliği sağlamak için de “bu kuvveti İmam ve Halife tabir olunan bir reis-i icraî uhdesinde temsil eylemiştir.”⁹

Hâl ve zamanın gereklerine göre büyüklükle, izinle veya vazifelenirilerek halka başkanlık eden Halife her iki şekilde de hükmetme yetkisini ümmetten biat ile almış addolunmaktadır. Bu biatle esas kanunun koyucusu Allah’a da hilâfet etmekte bulunduğundan ümmete olduğu gibi “Şari-i Azamın da niyabeti makamına kaim olmakla” bir taraftan ümmet iradesinin mahkûmu, diğer taraftan ise ümmet bireylerinin hâkimi olarak değerlendirilmiştir. Bütün bu özelliklerine karşın Halife sınırsız hâkim değildir. Çeşitli müesseseler vasıtasıyla iktidarı çevrelenmiştir. Uymak zorunda olduğu sınırlamalar vardır. Zamanımızda “vükela ve vüzerasıyla bi’l-vasıta kanunu şer’a tatbik-i hareket etmek mecburiyetinde” bulunduğu gibi idarî işlerden zaman, mekân, hâl ve şahısların anlaşmazlığı dolayısıyla değişen ikinci dereceden sosyal meselelerde “ulema, fukaha ve kâr-aşınayanın doğru hükümlerine müracaatla” neticeyi uygulamaktan başka bir şey yapamamaktadır. Diğer taraftan zaman zaman halkın arasında öne çıkmış olan “erbab-ı hallü akdin de mürakabe ve müdahalesine tâbi” tutulmuştur.¹⁰

Bütün bunları göz önüne aldığımızda ümmet bir yönden hâkim bir yönden tâbi olarak cemiyetin bir esasını, hükûmet aynı şekilde bir diğer esasını oluşturduğu gibi tarafların uygulamada diğerinin haklarını çiğnemesine engel olmak için de “erbab-ı hallü akd ve eshab-ı şura” denilen dengeleyici kuvvet mevcut olarak siyasî kuvvet eşitlik gözetilerek parçalanmıştır.

Bu açıklamaya baktığımızda hem halkın hem de Allah’ın vekili olarak en üst yönetici makamına oturan gücün sınırları yine toplum tarafından çizilmek

⁹ MMZC, s. 4

¹⁰ MMZC, s. 5.

anlayışı ortaya konmuştur. Ancak gerek devlet, gerekse toplum ilişkilerinde din esaslı üzere hareket eden ve yaşayan bir toplumda ilahî gücün vekili sıfatını taşıyan bir makamın iktidarının sınırlandırılması düşüncesinin var olabilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Uygulama da bu yönde tezahür etmiştir. Ne vükela, ne halk ve ne de *erbab-ı hallîi akd* yönetimi sınırlandıramamış, meşrutiyetin ilânı ve anayasanın yürürlüğe girmesi ancak ordunun genç subayları vasıtasıyla mümkün olabilmıştır.

İslâm toplumlarında çöküntünün sebepleri

Anayasa komisyonu İslâm hükûmetlerindeki gerilemeyi izah ederken şer'i esastan ayrılmayı önemsemektedir. Toplumun tarafları arasında biat yapılırken devlet başkanının izinle başa gelme yerine güç ile bu makamı almasının istibdat yönetimini öne çıkardığı vurgulanmıştır. Bu suretle "kavaid-i şer'iyeye tecavüz olunarak" devlette siyaset diliyle zorbalık ve eksik uygulamalar meydana gelmiş"tir. Millet tarafında da dünyevî birçok hadisatın tesiri yüzünden "seviyye-i ahlâk ve irfanın tedennisî" etmiştir. Böylece her ferdinin derecesine göre "uhdesine emr bi'l-maruf ve nehy anilmünker müterettip olan ümmete za'fi kalp husulünden dolayı atalet ve kesel ve safahet" ortaya çıkmıştır. Bütün bunların neticesinde ceraim-i meşhude derecesindeki mezalim ve maasiye razı olmak itiyad edilip, hâkimiyet-i millet kayboldukça inkıraz zubura gelmiştir."¹¹ Yukarıda bir nebze işaret ettiğimiz sebepler çerçevesinde taraflar vazifelerine hakkıyla sahip çıkamadıklarında yönetimin baskısı, zorbalığı ortaya çıkmakta, halkın da dünya meşgalesi dolayısıyla bunları tabii olarak kabullenmesi sonucuna ulaşılmaktadır. Halkın maruz kaldığı baskıyı kabullenmesi ise millet egemenliğini tamamen ortadan kaldırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Yaşananlar

Osmanlı hükûmetlerinde de aynı hâl ortaya çıktığı için bir asırdan beri "vazife-i hallü akdin kendilerine teveccühünü bilen erbab-ı basiret ve hamiyetin imkân müsait oldukça ibraz eyledikleri mesai ile bazı tahavvülat-ı idariye hâsıl olmuştu. Nihayet bir kanun-ı esasî "hüccet-i müsecclesi elde edilmiş iken yine mana-yı tagallüp ve istibdatın bütün şumuliyle meydan aldığı 30 sene içinde millette hürriyet, adalet, musavat ve meşrutiyet diye feveran eden nida-yı mezalim-suza şeriat-ı islâmiye hakk-ı cevabını vermiştir"¹² diyen anayasa encümeni idarenin hangi şartlarda meşrutiyeti ilân ettiğini unutmuş gibidir.

Yeni dönemin hareketine zemin addedilecek anlayış ise hakkı ortaya çıkarıp adaletle uygulamaya vesile olacak her kaidenin adalet ve eşitlik ilkesine dayanan

¹¹ Aynı yer.

¹² Aynı yer.

şer'i hükümlere dâhil olacağı esastır. Hükûmetin dünyevî işlerinde "bilhassa Müslim ve gayrimüslim efrâdın hitapta müsavî buldukları muamelât ve ukubâtta muvafık-ı hikmet ve maslahat olan usûl ve kavaid hudud-u şeriyye dairesinde herhangi bir menbâdan iktibas etmek ve hikmeti nerede bulursak almak lazım olduğu rehini mertebeye-i ikandır". Dolayısıyla siyasî ilimlerin dünyadaki mevcut gelişmesini "istidat ve terbiye-i umumiyemizle mütenasiben süze süze telakki bi'l-kabul etmek babında lehülhamd mani yok, mukteza ise çoktur."¹³ Devletin her unsurunun eşitlik ve adalet içinde yaşamasını sağlayacak düzenlemelerin kaynağı hususunda bir kısıtlama düşüncesinde olmadığı açıkça görülmektedir. Esas olan bütün vatandaşlar için eşitlik ve adaletin teminidir.

Devlette Kuvvetlerin Durumu

Şimdiye kadar aktarılanların gösterdiği üzere siyasî bir toplulukta üç esas ortaya çıkmaktadır: 1. Adalet ve saadete ölçü olacak kanunların seçilmesi ve yapılması. 2. Bu kanunların halka ulaştırılması ve uygulanması. 3. Yargı. Bu üç kuvvetin bir şekilde birleştirilip tek bir elde toplanması her türlü keyfi zulme yol açan bir şekil olduğu için biraz gelişen topluluklarda tabii bir ayırıma gidildiği görülmektedir. Bu değerlendirme nihai tahlilde Fransız ihtilâlinin fikri hazırlığını yapmış olan düşünürlerin yaklaşımlarıyla uyum içindedir. Diğer taraftan devletin ilk şeklinde bütün kuvvetler tek bir merkezden kullanılırken "tavaif-i siyasiye terakkiyat-ı medeniye ile tekemmül ettikçe hidemat-ı devletin derece derece kuva-yı müteaddideye tevezzü görülür". Yaklaşımı devlet idaresinde daimî bir inkılâbın süregeldiğine olan inancı göstermektedir. Dolayısıyla Meşrutiyet hükûmeti söz konusu üç kuvvetin hudutlarını, millet ve hükûmetin karşılıklı hak ve vazifelerini "tayin ve tehdit ve tescil eden bir vesika-i adalet" olarak tanımlamaktadır. Kanun ister akli isterse dinî kaynaklı olsun "tedvin ve tasdikinde alaka-i milletin lüzumu bedihîdir"¹⁴. Milletın oyu ile kabul olunmadıkça ya zorla yürürlüğe konacak ya da kabul olunmadığı için maksat hâsil olmayacaktır. Dolayısıyla meşrutiyet, *usul-i meşveret* olarak adlandırılmıştır. Devlet yönetimine esas olan kanun için milletin alaka ve oyunu merkeze alan bir anlayış seslendirilmektedir.

Kuvvetler arasında kesin bir ayrılık yoktur

Devlet hizmetinin temelini oluşturan üç kuvvet birbirinden tamamen ayrı olarak algılanmamaktadır; "aralarında bir hadd-i hârik ve inkıta-ı tam yoktur". Zira bu üç kuvvet devletin ortaya çıkış gayesi olan "ihkak-ı hukuk"; hakların elde edilmesi hedefinin çeşitli aşamalarından başka bir şey değildir. Söz konusu üç kuvvet devletin bünyesinde bir araya gelerek tek ve düzenli bir güce

¹³ Aynı yer.

¹⁴ MMZC, aynı yer.

dönüşeceğiinden kuva-yi ruh gibi kuva-yı selâse beyninde minvech infisal ve minvech ittisal vardır”. Bu birliktelik meşrutîyetin gerçek manasını ortaya çıkaran bir mahiyettedir. Bundan dolayı meşrutî yapının kuruluşunda “en büyük hüner bu ittisal ve infisali bu mufarakat ve mülakat-ı milletin hususiyat-ı tarihiyesine, terbiye-i siyasiyesine istidad-ı memleketin muktezasına, mesalih-i meşruanın icabatına göre tanzim ve telif eylemek hususunda ibraz edilen hazakat ve isabette görülür.”¹⁵ Oldukça karışık görülen birleşme ve ayrılık en nihayet milletin hususî birikimine bağlanmış olmakla nazarı olarak hâkimiyet-i milletin tezahürü bakımından en emin yol işaret edilmiş gibidir.

Yasama

Kuvvetler arası ilişkinin mahiyeti hususunda ortaya çıkarılacak ürünün hayata uygulanabilirliği, yaşayabilme kabiliyeti öncelik kazanmıştır. Zira Encümen meşrutî devlette kanun yapmak, kanun kuvvetinin vazifesi olarak tayin edilmekle birlikte bu aşamada icra kuvvetinin hiç alakası olmamak manasının çıkarılmaması gerektiğini ikaz ederek meşru bir alakanın bulunmasını gerekli görmektedir. Kullanılabilir bir kanun yapmak bütünlüklü bir iş olarak kaynağını, sebebini tayin, teklifin hazırlanması, müzakere ve kabul edilmesi ve uygulamaya konması gibi çeşitli aşamaları olduğundan bunların hepsi sadece kanun yapma gücü tarafından yapılamaz. Demektedir ki burada da esas uygulanabilir bir kanun yapmaktır.

Yürütme

Hayata geçirilebilir bir kanun yapmak esastır. Bunun için devletin başındaki icra kuvvetinin ihtiyaç duyduğu kanunu belirlemede yetkili olması gerekli görülmektedir. Her ne kadar tek başına kanun yapamayacaksa da “memleket için lüzumlu gördüğü kanun tekliflerini düzenlenmesi, kabul ve onaylanmasını teklif edebilmesi” kabul edilmeye layık bir hak olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak kanunları yürürlüğe koymak ve uygulamak hükûmete ait bir hizmet ve vazife olmakla hükümdarın tasdik ve dolayısıyla uygulamaya koyma yetkisi de tanınmıştır. Dolayısıyla hiçbir kuvvetin gücü ve hakkı mutlak değildir. Kanun kuvveti teklifleri hazırlamak hakkına sahiptir. İcra memleket için gerekli gördüklerini uygulamaya koyma hakkına sahiptir. Bu kuvvetlerin hak ve yetkileri anayasa ile tayin edilmek ve belgelenmek durumundadır. Diğer taraftan hükümdar adına kanunları yürüten vükelanın azil ve tayini hakkı hükümdara ait ise de seçeceği vekillerin aklanması hakkı millete ait olup Meclis-i Mebusanın güvendiği kişilerden seçilme ve görevlendirilmeleri esası kabul edilmiş, meclisin dolayısıyla halkın güvenini

¹⁵ MMZC, s. 7.

kaybedenlerin memuriyetlerine son verilmek suretiyle kanun ve icra kuvvetinin arası bulunmuştur.

Yargı

Kanun-ı Esasî Encümeni karar alma aşamasında tam istiklâlê sahip olması gerektiğini belirtmekle beraber alınan kararların uygulanması sırasında icra kuvvetinin bir nebze müdahil olabilmesini de mümkün görmektedir. “meşrutiyette kuvve-i kazaiye haiz-i istiklâl olup vazifesine hiçbir kuvvetin esasen müdahalesi kabul edilemez” ancak bir mahkemenin hükmettiği bir cezayı hükümdarın hiçbir şahsî hâkin iptalini doğurmamak kaydıyla af veya hafifletme suretiyle veya geçici olarak kaldırmak (aff-ı umumî) suretiyle müdahil olması söz konusu olabilmektedir. Hâkimler yargı faaliyetlerinde kanun ve icra gücünün hiçbir şekilde tesir ve nüfuzundan etkilenmemek durumunda olduklarından anayasa “şerait-i mahsuseyi haiz hükkâmın lâyenazil olması ve hiçbir müdahaleye tabi tutulmamasını”¹⁶ esas kabul etmiştir. Kuvvetler arasında ortaya çıkabilecek mühim bir anlaşmazlıkta icra kuvvetinin “meseleyi doğrudan doğruya bütün milletin takdirine havale edebilmesi” gibi bir emniyet unsuru da mevcuttur. Ancak iki kuvvet arasındaki ihtilâfta uyumu koruyacak olan şey kanun metinlerinden çok “tarafeynin menfaat-i umumiyede ittihat etmek lazım gelen hüsnü niyatıdır”¹⁷ yaklaşımı yine temelde milletin menfaatini alan bir özellik sergilemektedir.

Anayasa Encümeni temel haklar noktasında son derece evrensel bir tutum içinde görünmektedir. Esas haklar “insanlara halik-ı bahş ve ihsan buyurmuş fitratıyla mütelazım kılmıştır. İnsan ile beraber doğar, mâderzâddır”. Daha doğrusu anne karnında insan ile birlikte gelişmeye başlayan bu hakları “edyanı semaviyenin cümlesi tanımış, akl-ı selim, vicdan-ı müstakim itiraf eylemiş, ukalâ hükemâ takdirinde ittifak etmiştir” cümlesiyle adeta takdis etmiştir.

Bütün bu vasıfları kendinde toplayan Anayasa, bütün medenî ve siyasî hakların kaynağı, hakları belirleyen, temin eden, korunma ve geliştirilmesini sağlayan, milletin ilerlemesi yolunda devletin kuvvetlerinin sınırlarını belirleyen millet ve devlet arasındaki sözleşmeye sağlam esaslarıyla tescil eden bir adalet düsturu mahiyetindedir. Yöneten ile yönetilen arasındaki ana sözleşmede asıl ve hâkim taraf millet olduğu için “kanun-ı esasî tanzim etmek evvelen milletin hakkı olması hakikati teslim” olunmalıdır. Öte yandan fertlerin bizzat toplanıp oy ve tercihlerini belirterek danışmaları mümkün olamayacağından “tarik-i niyabet ile kendisi icâben tanzim etmek veya tanzim olunmuş bir kanun-ı esasîyi kabul etmek lazımdır” noktasına gelinmiştir. Her iki şekle nazaran “kuvve-i müessise olmak yani kanun-ı esasîyi tesis etmek sıfatı millete has ve raci

¹⁶ Aynı yer.

¹⁷ Aynı yer.

demektir.”¹⁸ Devlet hayatında herkesin uyması gereken anayasadan daha yukarıda bir şey olmaması bu hakkı göstermektedir.

Sonuç

1909 düzenlemeleriyle modern bir anayasa oluşturulduğu ifade edilmesine karşın bunun uygulamada nasıl bir şekil aldığı da gözden uzak tutmamak gerekecektir. Padişah V. Mehmed Reşad'ın pasif tavrıyla paralel olarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin idareyi önce dolaylı, bir müddet sonra doğrudan ele alması sürecinde ortaya çıkan siyasî muhalefetin çalışmaları anayasal düzen çerçevesinde gerçekleşmiştir demek mümkün görünmemektedir. 1908–1918 döneminin çok büyük oranda devleti ve toplumu her yönden sarsan savaşlar ile geçmesinin beklentilerin karşılanmamasında etkili olduğu söylenebilir. Ancak düzenlemelerin bir nevi ruhunu oluşturan padişahın ve hükûmetin yetkilerinin kısıtlanıp meclisin sistemde belirleyici olmasının anayasada kalıcı olmadığını unutmamak zorundayız.

Nitekim 29 Ocak 1914 ve 9 Mart 1916 tarihli iki düzenleme ile meclisin feshi yetkisi doğrudan Padişaha devredilmiş, meclis ile hükûmet arasındaki ilişkiyi düzenleyen 35. madde kaldırılmıştır.¹⁹ Bir diğer deyişle meclisi normal zamanların danışma organı olarak algılayan anlayışa geri dönmüştür. Hâkimiyet-i milliyeyi esas alarak devlet ve milletin mukadderatını belirlemek için savaşta ve barışta millet meclisini hâkim kılacak anlayışın hayata geçmesi için Türk milletinin mütareke ve kurtuluş savaşı sırasında bir varlık mücadelesi vermek mecburiyetinde kalmasını beklemek gerekecektir. Diğer yandan II. Meşrutîyet döneminin anayasa değişiklikleri arasında hükmünü bu gün dahi devam ettiren hususlar da vardır. Kanun yapma çalışmalarında Meclis ile Padişah arasındaki ilişkiyi belirleyen hükümler bugün de aynı konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Cumhurbaşkanı arasındaki münasebetleri düzenlemektedir. Bu hususu demokratikleşme yolunda milletin tecrübesinin gelecek nesillere aktarılarak devam ettirilmesine iyi bir örnek olarak nitelendirebiliriz.

Kaynaklar

ALDIKAÇTI, Orhan (1982) *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul.

ERDEM, Tarhan (1982) *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, İstanbul.

ERASLAN, Cezmi (2008) *Türkiye’de Demokratik Düşüncenin Gelişimi ve 1912 Seçimleri*, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul.

¹⁸ MMZC, s. 8.

¹⁹ Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, İstanbul, 1982, s.21-23.

ERASLAN, Cezmi-Kenan OLGUN (2006) *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi [MMZC], Devre I, İçtima Senesi 1, Cilt 3.

OKANDAN, Recai G. (1968) *Änme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul.

TANÖR, Bülent (1992) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul.